

IN IUSTITIA

Spravedlnost na ulici

Výstupní případová analýza

Spravedlnost na ulici

Výstupní případová analýza

kolektiv autorek © In IUSTITIA, o.p.s. 2016

grafická úprava © Marek Tarnovský 2016

V roce 2016 vydala In IUSTITIA o.p.s., Rybná 24, 110 00 Praha 1, IČ: 26569655

ISBN: 978-80-88172-19-2

Vytvořeno v rámci projektu Společně jako doma bez násilí
s laskavou finanční podporou Nadace Open Society Fund Praha
z Programu Dejme (že)nám šanci, který je financován z Norských fondů.

www.norwaygrants.org

ÚVOD A SHRNUTÍ

Lidé v obtížných sociálních podmínkách a bytové nouzi mají zhoršený přístup ke spravedlnosti. Podílí se na něm nejen obecně nízké právní vědomí, nedostatek prostředků na odpovídající právní pomoc, ale také strukturální marginalizace a diskriminace. S tou se lidé bez přístřeší setkávají od organizací a institucí, které by jim měly poskytovat podporu, pomoc a ochranu. Ocítají se tak často v nekonečném kruhu nespravedlnosti. Malý, na počátku řešitelný problém se cyklí, situace lidí se nezlepšuje, problémy se kupí. V takové konstelaci se často cesta ze složité situace **hledá** velmi složitě.

Předkládaná analýza se věnuje identifikaci základních problémů, které mají ženy se zkušeností s násilím a bezdomovectvím. Data pro analýzu byla shromážděna během roku a půl realizace projektu Společně jako doma bez násilí, podpořeného grantem z Islandu, Lichtenštejnska a Norska zaměřeným na přímou podporu žen v rámci terénní poradny Justýna organizace In IUSTITIA.

Cílem projektu bylo pilotně nabídnout ženám se zkušeností s násilím a zároveň žijícím v obtížných sociálních a bytových podmínkách nízkoprahový poradenský prostor. Projekt reagoval na potřebu sociálního a zejména právního poradenství, které stávající služby poskytují v omezeném rozsahu a soustřeďují se především na oblasti dluhového poradenství, vyřizování dokladů, zajištění sociálních dávek, případně bydlení.

Projekt také usiloval o vytvoření **prostoru určeného ryze ženám**. Vycházeli jsme přítom z doporučení samotných žen, které postrádaly místo, kde by se mohly cítit v bezpečí a nemusely se setkávat s muži.

Terénní program Justýna funguje jako pojízdná poradna. V automobilové dodávce je vybudována poradenská kancelář, ve které sociální pracovnice a právnička poskytují ženám odborné sociální a právní poradenství. Cílem poradenství je ženám nabídnout možnosti řešení jejich obtížné sociální situace. Prostor mobilní poradny respektuje specifický rytmus života žen bez přístřeší, pro něž může být obtížné vyhledat kamennou poradnu nebo se do ní pravidelně dostavovat. Mobilní poradna reaguje na potřebu rychlého poradenství poskytnutého v přirozeném prostředí lidí, kterým je poradenství určeno. Přímou na místě může sociální pracovnice či právnička poskytnout poradenství, vyhledat informaci online či zpracovat jednoduché podání. Složitější případy jsou řešeny v návazných službách nebo tak, že se ženy do mobilní poradny vrací v následujícím týdnu a od pracovnic získávají zpracované podání či detailnější informace.

METODOLOGIE A STRUKTURA

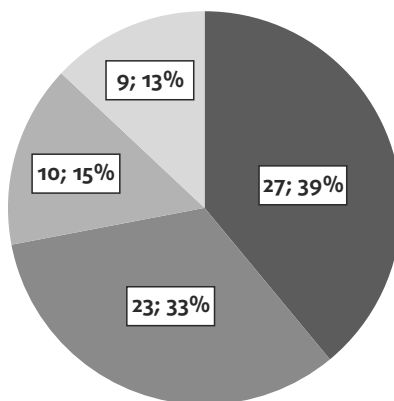
Poznatky zpracované v této výstupní analýze shrnují zjištění terénní poradny Justýna v období od 1. 1. 2015 do 30. 4. 2016 (resp. 27. 6. 2016)^{1/}.

Celkem bylo v mobilní poradně řešeno 148 incidentů ve prospěch 66 žen (max. do tří kontaktů), nejvíce se pracovnice věnovaly ve 27 případech obecnému násilí (napadení na ulici, napadení cizím člověkem, jiné napadení apod.), ve 23 případech domácímu násilí, v 10 případech sexuálnímu násilí, v 9 případech majetkové trestné činnosti. V 60 případech se poradna věnovala souvisejícím problémům (dluhy, rodinné právo, doklady, bydlení apod.)

GRAF:

Typologie násilí (počet případů / %)

- obecné násilí
- domácí násilí
- sexuální násilí
- majetková trestná činnost

Z hlediska analýzy jsme se zaměřili na právní kvalifikaci problémů, s nimiž se na poradnu obrací ženy bez domova. Jednalo se o fyzické útoky, psychické a partnerské násilí, sexuální násilí a obtěžování i majetkovou trestnou činnost. V jednotlivých úsecích analýzy se tematicky věnujeme jednotlivých obtížím, kterým ženy v obtížných sociálních podmínkách čelí. Pro lepší představu čtenářů a čtenářek představujeme i konkrétní anonymizované kazuistiky.

V navazující kapitole se detailně věnujeme způsobu spolupráce se ženami ohroženými nebo vystavenými násilí. Představujeme možnosti pro terénní sociální práci a práv-

^{1/} K analýze byla použita data do 30. 4., analýza byla zpracována v posledních dvou měsících realizace projektu, souhrnná data (počty klientek a intervencí) uvedená v této kapitole jsou však za dobu trvání celého projektu, tedy do 27. 6. 2016.

ní poradenství poskytované v prostředí mobilní poradny. Detailně se věnujeme především průběhu trestního řízení.

Analýzou jednotlivých případů jsme též definovali problematické momenty, které stěžují přístup žen ke spravedlnosti, spolupráci s lidmi ohroženými násilím i výkon samotné sociální práce. Závěrem analýzy navrhuje některá doporučení.

TYPOLOGIE PROBLÉMŮ

Život v obtížných sociálních podmínkách přináší řadu situací, které jsou pro ženy vysoce ohrožující. Kromě fyzického napadení se často setkávají s psychickým, sexuálním a partnerským násilím. Nevyhýbají se jim ani majetková trestná činnost, podvody, vydírání a zneužívání různého druhu.

Pozice lidí, kteří primárně řeší zásadní existenční problémy související s prekérní bytovou situací, je velmi slabá, jak vůči útočníkům, tak vůči orgánům veřejné správy. Násilí na ženách bez domova je často přehlíženo, bagatelizováno či normalizováno jako součást „bezdomovecké kultury“. Společně se ztrátou stabilního bydlení jako by ženy ztrácely i právo na důstojné a rovnoprávné zacházení v přístupu ke spravedlnosti.

Níže představujeme nejčastější problémy, s nimiž se ženy v obtížné bytové situaci obracely na naši poradnu.

Ohrožení života a zdraví

Lidé bez přístřeší se obecně často setkávají s fyzickým nebo psychickým násilím (Hradecký 2006, Toušek 2013).^{2/} Působiteli násilí mohou být ostatní lidé bez přístřeší, veřejnost, ale také zástupci institucí, organizací a bezpečnostních agentur.^{3/} Také lidé bez stabilního bydlení jsou ohroženi a vystaveni partnerskému násilí. Právě násilí může být důvodem ztráty stabilního bydlení, zvláště ohroženi jsou senioři a seniorky, ženy samoživitelky a ženy opouštějící institucionální zařízení.

2/ <http://bit.ly/profily>

3/ <http://bit.ly/hlavninadrazi>

Seniorka byla vyhozena z domu a tři dny byla nucena žít na ulici. O celé situaci se dozvěděl vnuk, který babičku vzal k sobě domů, kde o ni začal pečovat. Seniorka požádala sociální pracovníci o pomoc s hledáním ubytování a s řešením problémů se svým fyzickým a psychickým týráním. Žena nakonec našla bydlení v domově pro seniory. Trestní oznámení na syna a snachu seniorka podat nechce. Jak syn, tak snacha ji dále kontaktují a snaží se, aby se z domova odstěhovala a přišla bydlet opět k nim.

Násilí na lidech bez přístřeší, včetně žen, vykazuje vysokou **latenci**. Poškození se neobracejí o pomoc na státní orgány ani pomáhající organizace. Důvodem bývá nedostatek informací o vlastních právech, nedůvěra v orgány veřejné správy a policii, předchozí vlastní nebo sdílené špatné zkušenosti nebo kultura skupiny, v jejímž rámci se násilí obvykle řeší bez zásahu zvenku.

V rámci práce v terénu sociální pracovníce kontaktovaly starší ženy, sedící na lavičce. Starší z žen se svěčila, že spolubydlící, se kterými sdílí společnou domácnost, jí vyhrožují, že ji z bytu vyhodí a verbálně ji napadají. Z rozhovoru vyplynulo, že klientka má dva spolubydlící a platí část nájemného. Spolubydlící se nepodařilo zcela identifikovat. Verbální ataky spolubydlící jsou natolik vážné, že klientka radši celý den sedí na lavičce spolu s druhou ženou (která jí dělá společnost), než aby trávila čas v předmětném nájmu. Sociální pracovníce nabídky pomoci s řešením situace.

Pracovnice poradny Justýna se setkaly se závažným fyzickým napadením své klientky. Ta celou situaci vnímala velmi citlivě. Věděla, že policie by jí mohla pomoci. Ve skupině, v níž se pohybuje, však platí, že problémy se řeší uvnitř a "nebonzuje se". Cestou trestního řízení tedy nebude postupováno.

Verbální i psychické násilí na lidech bez přístřeší provází **efekt přihlížejícího** (Latané, B., Darley, J. M 1970),⁴¹ tedy taková situace, kdy ve veřejném prostoru s vícero svědky napadenému člověku málokdo přispěchá na pomoc. Ochota pomoci je významně podmíněna charakterem a vyhodnocením situace, rozsahem nebezpečí, genderem napadeného a eventuálního pomáhajícího, aktuálním emočním stavem svědka, přítomností ostatních svědků. V případě osob bez přístřeší je negativní efekt přihlížejícího podpořen i stereotypizací a marginalizací těchto osob. Přihlížející neintervenují z obavy o vlastní bezpečí či zdraví. Často také nevědí, co napadení předcházelo, a vyhodnocují je v neprospěch napadených. Není vyloučeno, že méně nebezpečné napadení (například verbální) je přihlížejícími schvalováno.

Ženy a muže v obtížné sociální situaci lze s ohledem na životní situaci, ve které se nacházejí, považovat za tzv. **zvláště zranitelné oběti** ve smyslu § 2 odst. 4 zákona o obětech trestných činů. Takovým obětím zákon přiznává řadu práv, včetně práva nepotkat se s pachatelem trestného činu, práva na skrytí osobních údajů, práva na podporu a pomoc aj.

Sexuální a partnerské násilí

Se sexuálním násilím se ženy v nepříznivé sociální situaci setkávají v **mnoha podobách**,^{5/} od sexualizované mluvy a jednání s ženou jako se sexuálním objektem přes obtěžování a zneužívání v dětství i v dospělosti, vynucování nechtěných sexuálních praktik či sexu jako takového, bránění v užití antikoncepce či jiné ochrany před sexuálně přenosnými chorobami až po znásilnění, nucení k prostituci a sexuální vykořisťování.

Na poradnu Justýna se obrátila žena, která byla předchozí den znásilněna ve veřejných prostorách Hlavního nádraží. Klientka již trestní oznámení podala. V průběhu rozhovoru s klientkou vyplynulo, že byla fyzicky týrána svým partnerem a předtím i otcem. Partner byl pravomocně odsouzen a nyní se nachází ve vězení. Klientka má tři děti, jedno bylo osvojeno, jedno je v pěstounské péči a jedno z dětí bylo předběžným opatřením svěřeno do výchovy sestry klientky. Klientka se dohodla na dalším postupu se sociálními pracovníky, ale již za nimi nikdy nedorazila.

Sexuální násilí v dětství nebo v partnerském vztahu může být jednou z **příčin marginalizace** a důvodem, proč se ženy ocitají v obtížných sociálních a bytových podmínkách. Nejisté bydlení je současně také bariérou, která ženám znemožňuje se sexuálnímu násilí bránit nebo jim ztěžuje přístup ke spravedlnosti. Některé skupiny žen jsou marginalizovány kumulativně – bydlí na ulici/v azylovém bydlení, pocházejí z etnické/národnostní menšiny, pracují v sexbyznysu (podrobně viz např. Kutálková 2014).

Pro mnoho žen na ulici je pojem sexuálního násilí spojen pouze s jeho těžšími formami – znásilněním a sexuálním otroctvím. Subtilnější, avšak z hlediska zásahu do osobní integrity neméně závažné sexuální násilí bývá ženami trpěno, racionalizováno či je dokonce jako sexuální násilí nevnímají. Ženy jsou často nuceny nějakou formu sexuálního násilí strpět, aby vůbec na ulici přežily, najedly se či sehnaly alespoň prozatímní ubytování. Specifickou podobu má sexuální násilí v podobě práce v sexbyznysu. Ženy, které

5/ Podrobně k tématu například Chomová 2014, Kutálková 2014

tuto práci volí dobrovolně, jsou často konfrontovány s nějakou formou vykořisťování či násilí, ať od zprostředkovatelů práce či od zákazníků (podrobně viz Kutálková a kol. 2016).

Klientka kontaktovala v terénu sociální pracovnice s tím, že její bývalý partner jí vyhrožuje. V minulosti ji fyzicky napadl, opakovaně znásilnil a nutil k prostituci. Bývalý partner jí vyhrožuje a klientka má strach o život svůj a svých čtyř dětí. Klientce byla poskytnuta krizová intervence a současně jí byly předány kontakty na psychology a popsán právní postup, kterým by se mohla řídit.

Sexuální násilí také provází velké **stigma** a sebeobviňování žen. To může být potvrzováno jejich sociálním okolím nebo i strukturami, které jsou primárně určeny k tomu, aby ženy chránily. Úkolem sociální práce v tomto kontextu pak je s ženami citlivě otevřít téma hranic v rámci intimního a partnerského života, podob sexualizovaného násilí a možností žen se vůči tomuto násilí bránit.

Možnosti žen bránit se proti sexuálnímu násilí **právní cestou** jsou s ohledem na přetrvávající stigmatizaci **omezené**. Jak vyplývá z analýzy provedené v roce 2013 (Kalibová 2014) na rozsudcích českých soudů i z poznání mnohých nevládních organizací, jsou ženy žijící v situaci sociálního vyloučení, ženy bez přístřeší a ženy pracující v sexbyznysu považovány za nedůvěryhodné. Soud se obvykle musí vyrovnat s poměrně složitou důkazní situací protichůdných tvrzení napadené a útočnicka. Tam, kde se jejich sociální a ekonomické postavení výrazněji liší, soudy zpravidla za důvěryhodnou výpověď považují výpověď osoby se stabilnějším zázemím, bez předchozích problémů a s jasnou budoucností. Postavení žen bez přístřeší v trestním řízení je také významně oslabeno **nedostupností právní pomoci**.

Dluhy

Ženy jsou chudobou ohroženy více než muži. Hovoří se o tzv. feminizaci chudoby.^{6/} Některé skupiny žen jsou chudobou vysoce ohroženy (seniorky, ženy samoživitelky, mladé ženy opouštějící instituce, ženy se zdravotním hendikepem). Většina žen v obtížné sociální situaci, s nimiž jsme se v poradně Justýna setkali, čelila dluhům. Zadlužení

6/ <http://bit.ly/zpravaprofem>

bylo často důvodem ztráty bydlení a přivedlo ženy na ulici nebo do nevyhovujících bytových podmínek (azylové domy, ubytovny, spolubydlení). Dluhy jsou také bariérou v přístupu na trh práce. Ženy, které jsou zadlužené či je proti nim veden výkon rozhodnutí (exekuce), raději volí práci „na černo“, žijí ze sociálních dávek či jsou zcela závislé na bydlení, stravě a další materiální podpoře poskytované poskytovateli sociálních služeb. Chudoba některé ženy také nutí setrvávat v násilných partnerských svazcích, protože by samy nebyly schopny uhradit veškeré náklady na živobytí. Nedostatek finančních prostředků je také zásadní bariérou v přístupu k bydlení. Zejména v prostředí, v němž stále není dostatek dostupného sociálního bydlení,^{7/} je pro osoby s neexistujícími, brigádními nebo nízkými příjmy fakticky nemožné úspěšně usilovat o získání komerčního nájmu, jehož základní podmínkou je platba předem a složení nejméně jednoměsíční kauce vratné ke konci nájemního vztahu.

Do dluhové pasti se lidé mohou dostat snadno a rychle. Ve vazbě na téma této analýzy jsme se věnovali především řešení dluhů v kontextu hrozby nebo existence (partnerského) násilí.

Krádeže, podvody a vykořisťování

Ženy bez trvalého bydlení jsou ohroženy také na svém majetku. Nestabilní bydlení a nemožnost uschovat si peníze, cennosti a doklady vede ke zranitelnosti klientek. Ke krádežím dochází na ulici i na ubytovnách. Pouze některé ubytovny nabízejí možnost uschování cenností na bezpečném místě. Ženy volí řadu strategií k tomu, aby svůj majetek ochránily (uschovávání hotovosti na vícero místech, ukrývání peněz přímo na těle, přerušovaný spánek aj.) Tyto strategie jsou náročné na pozornost a mohou být velmi vyčerpávající. Okradení se však ženy zcela vyhnout nemohou. Tento typ trestné činnosti patří podle našich zkušeností k velice častým a právě tak často neřešeným problémům.

7/ Dosud nebyl přijat zákon o sociálním bydlení. Řešení prostřednictvím bytového fondu velkých měst je nedostatečné. Například v Praze bylo pro osoby bez příštířešší vyhrazeno 10 bytů:

<http://bit.ly/prahabyty>

V Brně se od roku 2016 spouští pilotní projekt sociálního bydlení. Podrobnosti zde:

<http://www.socialnibydeni.org/>

Sociální pracovnice byla telefonicky kontaktována klientkou, která žádala pomoc při hledání ubytování v azylovém domě v Praze s tím, že v Poděbradech na ubytovně jí pobyt nevyhovuje. Sociální pracovnice klientce vyhledaly ubytování v Praze a opakovaně se s ní snažily spojit. Klientka se poté dostavila do mobilní poradny s tím, že sociálním pracovnícím sdělila, že byla na ubytovně v Poděbradech okradena (klientka věděla, kým byla okradena); byl jí odcizen mobilní telefon v hodnotě přibližně 4.000,- Kč a šperky v hodnotě cca 5.000,- Kč. Klientka byla informována o možnosti podání trestního oznámení s tím, že pokud nechce trestní oznámení podávat osobně, může být podáno i písemně. Současně byl klientce nabídnut doprovod na policejní stanici v případě osobního podání trestního oznámení. Klientka vyjadřuje obavy z možné pomsty a žádá o možnost si vše rozmyslet.

Ženy na ulici se často setkávají s omezováním osobní svobody a různým typem vykořisťování. Stejně jako u výše zmíněné trestné činnosti jsou ženy extrémně zranitelné především proto, že jejich možnosti obrany vysoce závisí na disproporci mezi jejich postavením a postavením osob, které ženy vykořisťují. V praxi jsme se setkali s vykořisťováním v kontextu práce na černo a různých smluvně nepodložených brigád. Ženám za odvedenou práci často není poskytována domluvená odměna, a to ani částečně. Poškozené pak fakticky nemají žádnou možnost právní ochrany; jednak nemají smlouvu, na základě které by se mohly domáhat svých pracovních práv, jednak nemohou využívat stížnostní postup prostřednictvím orgánů veřejné správy, protože by tím ohrozily své ostatní příjmy.

Ženy jsou také ohroženy různým typem podvodů. Nestabilního bydlení žen využívají vykořisťovatelé k tomu, aby pod příslibem bydlení nebo práce ženy přinutili k sjednání půjček či úvěrů.

Do mobilní poradny dorazila klientka s žádostí o právní pomoc. Klientka se ocitla bez domova a přistřeší jí nabídla kolemjdoucí žena, která klientku následně odvezla k sobě domů. Druhý den tato žena klientce prostřednictvím pracovní agentury svého syna zprostředkovala práci u pásu. Současně s klientkou zašla do banky, kde klientce pomohla zřídit bankovní účet, na který jí měla chodit výplata. Ihned poté tato žena zabavila klientce veškeré doklady, včetně platební karty. Později, když klientce přišel PIN k platební kartě, tuto zásilku žena otevřela a PIN klientce nesdělila. Klientka neměla možnost s platební kartou ani bankovním účtem jakkoli disponovat, ač jí na něj v průběhu dvou měsíců dvakrát přišla výplata. Žena, u které klientka přespávala, jí občas dala peníze na jídlo, jinak jí nedovolila s klientčinými finančními prostředky nakládat. Klientku živily spolupracovnice, které jí občas přinesly jídlo. Klientka se ženy

bála, ta jí často vyhrožovala bitím. Klientka dále musela po práci uklízet v domácnosti ženy, a to až do pozdních nočních hodin. Klientka se ženy natolik bála, že se jednoho dne rozhodla utéct do Prahy. Na cestu jí poskytly peníze spolupracovnice. Klientka při svém útěku musela u ženy zanechat veškeré osobní věci včetně telefonu. Klientka následně podala trestní oznámení v Praze. Policie předala věc k šetření na místní oddělení policie v R. Klientka dále zjistila, že žena neoprávněně vybírala finanční prostředky z jejího bankovního účtu a podala trestní oznámení.

Násilí z nenávisti

Osoby bez přístřeší jsou často vystaveny násilí z nenávisti z důvodu svého sociálního postavení. Jedná se o takové útoky, kdy pachatelé využívají obecně nízké oblíbenosti osob bez domova, napadají je, ničí jim majetek, urážejí je. To vše za přihlížení okolí. U žen bez přístřeší se prohlubuje přesvědčení o tom, že v případech podobných útoků nemá smysl se bránit právní cestou.

V některých případech jsme se setkali s násilím z nenávisti i z důvodu národnostního či etnického původu klientek či z důvodu jejich víry.

Klientka kontaktovala mobilní poradnu s tím, že byla vyhozena z azylového domu z důvodu šikany zaměstnankyň tohoto azylového domu. Urážky měly ze stran pracovnic azylového domu zaznít opakovaně. Poté, co znovu zaslechla urážlivé výroky týkající se jejího původu a náboženského vyznání (je zřejmě původem z Blízkého východu a je muslimka), klientka pracovnice azylového domu verbálně i fyzicky konfrontovala, a na základě toho jí byl pobyt v azylovém domě ukončen. Klientka žádala o zprostředkování dočasného bydlení. V průběhu rozhovoru se sociálními pracovníci vyplulo na povrch více problémů (znásilnění bývalým partnerem, opakované urážky týkající se jejího náboženského vyznání), nicméně klientka jakoukoliv právní pomoc odmítla. Její žádost o pomoc směřovala pouze do sféry zprostředkování ubytování, přičemž sociální pracovníce jí předaly seznam azylových domů a nabídly jí psychologickou pomoc. Klientka žádných služeb nevyužila.

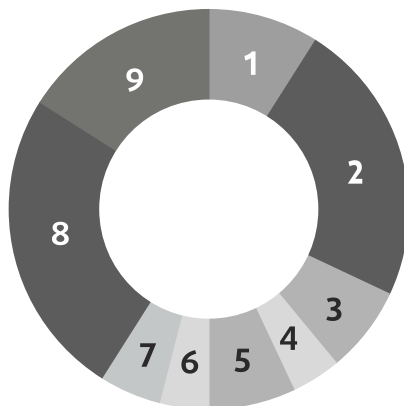
SPOLUPRÁCE S ŽENAMI OHROŽENÝMI NÁSILÍM

V rámci terénní poradny Justýna jsme se v období 1. 1. 2015 – 30. 6. 2016 setkali s 57 klientkami, s 26 z nich jsme spolupracovali dlouhodobě. Škála problémů, s nimiž se ženy na poradnu obracely, byla různá. Lišila se také typologie intervencí (zakázek), na kterých spolupracovaly se sociálními pracovníci.

GRAF:

Typologie dlouhodobých zakázek (%)

- 1 Bezpečnost (9%)
- 2 Bydlení (23%)
- 3 Zaměstnání (7%)
- 4 Zdraví (4%)
- 5 Občanskoprávní řízení (7%)
- 6 Psychologická pomoc (4%)
- 7 Správní řízení (5%)
- 8 Trestní řízení (25%)
- 9 Jiné (16%)

Trestní řízení

V tomto typu zakázky jsme ženy provázeli procesem trestního řízení. Ten v první řadě zahrnuje informování klientek o trestním řízení jako celku. Lidé dlouhodobě žijící v ohrožujícím prostředí často nerozpoznají závažnost dění, kterému jsou vystaveni (viz předchozí kapitolu). Sociální pracovníci se tedy přednostně **zaměřují na pojmenování** toho, čemu byly ženy vystaveny. Ženy posléze určí, jakým způsobem chtějí situaci řešit. Řešení může být různé a je vždy ponecháno na klientce, jakým způsobem se rozhodne ve věci postupovat.

Klientky jsou **informovány** o plném rozsahu svých práv a povinností v trestním řízení dle příslušných právních předpisů a speciálně podle zákona o obětech trestných činů. V případě, že jsou klientky rozhodnuty podat trestní oznámení, je v jejich prospěch sepsáno trestní oznámení. Specifikem žen žijících v obtížných bytových podmínkách bývá i problém s doručováním písemností, který může být někdy interpretován jako

nevůle klientek ke spolupráci s policií či soudy. Po důkladném zvážení rizik pro organizaci i klientelu lze umožnit uložení doručených zásilek přímo v organizaci.

Sociální pracovnice nebo advokátky **zastupují** některé klientky z pozice **zmocněnce pro trestní řízení**. Zmocněncem pro trestní řízení může být po novele trestního řádu z roku 2013 také přímo poskytovatel služeb obětem – právnická osoba. Zmocněnec koná za klientky veškeré úkony potřebné k tomu, aby jejich práva v trestním řízení byla úspěšně naplněna. Zmocněnci provázejí poškozené v celém průběhu trestního řízení, resp. s výjimkou svědecké výpovědi vystupují za poškozené. Lze jen doporučit, aby zmocněnci měli odpovídající právní nebo sociálně právní vzdělání.

Oběti mohou využít v trestním řízení též **důvěrníka**, tedy osobu, která jim v trestním řízení poskytne nezbytnou emoční a psychickou podporu. Důvěrníkem může být kdokoli. Doporučujeme však, aby jím byla osoba skutečně důvěryhodná a podporující, tedy taková, která nezneužije informace, jež se o oběti v průběhu trestního řízení dozví.

Ženy bez přístřeší či ženy žijící v azylových domech se často obávají pomsty pachatele, obzvláště pokud se jedná o osobu z okruhu blízkých. Kromě jiného může tuto obavu překonat i **právo na částečné skrytí osobních údajů** v trestním spise. Pokud o takový postup poškozené požádají, figuruje ve spise jejich jméno, nikoli však adresa pracoviště či bydliště nebo další informace z jejich osobního života. Při zjevné hrozbě ze strany pachatele mohou orgány činné v trestním řízení přistoupit k úplnému skrytí totožnosti a podoby svědkyně nebo k **předběžnému opatření**. Zmiňovanou novelou trestního řádu došlo k rozšíření předběžných opatření i mimo situace domácího násilí. Nově mohou předběžná opatření zahrnout i omezení obviněného kontaktovat poškozené, svědky a jejich blízké (§ 88d trestního řádu) nebo zákaz zdržovat se na konkrétně vymezeném místě (§88g trestního řádu). Posledně zmíněný zákaz může být využíván i v případech, kdy k napadení dojde na ubytovně, před azylovým domem či v blízkosti pracoviště poškozené. Dle zkušeností z naší praxe nejsou předběžná opatření využívána dostatečně.

Pokud ženám vznikla v důsledku trestného činu škoda na zdraví, majetková škoda či nemajetková újma, mohou ji uplatnit přímo v trestním řízení vůči pachateli. Ženy, které utrpěly škodu na zdraví, mohou požádat o **peněžitou pomoc** Ministerstvo spravedlnosti. V současné době je však peněžitá pomoc poskytována až v poměrně dlouhém časovém horizontu. Rychlejší variantou, která může ženám pomoci překonat náročnou finanční situaci po napadení, může být dávka hmotné nouze mimořádné okamžité pomoci.

Bydlení

Druhou nejčastější zakázkou, na které In IUSTITIA s klientkami ohroženými násilím a v obtížných bytových podmínkách spolupracovala, bylo nalezení bezpečného bydlení. Ženy ohrožené nebo vystavené násilí mohou v důsledku trestného činu o bydlení přijít nebo usilovat o jeho změnu. Důvodem může být také snaha opustit společné bydlení s partnerem, který je fyzicky nebo psychicky týrá. Zakázku bydlení jsme s ženami řešili v případech, že směřovala k prevenci hrozícího nebezpečí či k zajištění většího bezpečí.

S ohledem na nepříznivou sociální situaci žen bez přístřeší je zakázka bydlení řešena primárně vyhledáváním finančně dostupného ubytování. Zásadní bariérou při nalezení bezpečného bydlení je pak finanční situace žen a neexistence fondu, který by byl reálně schopen řešit jejich nepříznivou sociální situaci okamžitě.^{8/} Za takových podmínek se ženy bez přístřeší mohou obracet na běžné ubytovny, které dostatečné útočiště poskytnou pouze zřídka, nebo na některý z azylových domů specificky určených obětem trestných činů. Z našich poznatků vyplývá, že běžné ubytovny určené lidem bez přístřeší neodpovídají potřebám žen vystaveným a ohroženým násilím. Jednak v nich nenaleznou odpovídající návazné sociální služby, zejména poradenství obětem trestných činů, jednak i na nich samotných může docházet k dalšímu páchání násilí. Některé ženy volí jako určitou bezpečnostní strategii i hospitalizaci v nemocnici či léčebně.

Azylové ubytování je poskytováno především obětem domácího násilí, kapacita pro osoby vystavené obecné nebo jiné specifické kriminalitě je nedostatečná. Dle registru poskytovatelů sociálních služeb^{9/} v celé ČR ubytování v azylových domech obětem domácího násilí poskytuje 66 organizací, ostatním obětem pouze 16, z nich většina také obětem domácího násilí (13).^{10/} Azylové bydlení je soustředěno do velkých sídel, je dočasné a často způsobuje další stigmatizaci ubytovaných žen.

8/ Oběti trestné činnosti mohou využít žádost o peněžitou pomoc nebo se obrátit na soukromý nadační fond Filipa Venclíka. Peněžitá pomoc není obětem poskytnuta dříve než v horizontu několika měsíců, vztahuje se přitom výlučně na poškozené, kterým vznikne škoda na zdraví. Nadační fond Filipa Venclíka může obětem poskytnout finanční podporu rychleji, jedná se však též téměř výlučně o pomoc obětem fyzického násilí. Pro ženy na ulici ale může mít i nefyzické násilí nebo majetková kriminalita fatální následky.

9/ <http://bit.ly/poskytovatele>

10/ Celkem poskytuje obětem domácího násilí služby 79 organizací. Z nich 16 poskytuje služby i obětem trestné činnosti. Výlučně obětem domácího násilí tedy služby poskytuje 66 azylových domů.

Většina azylových domů ukládá ubytovaným poměrně striktní pravidla a mnohé domy nejsou připraveny na přijetí žen s psychickými problémy nebo pod vlivem alkoholu a psychotropních látek. Závislosti přítom mohou být přímým důsledkem partnerského násilí, zneužívání či jiné dlouhodobé trestné činnosti, jíž ženy čelí. Určitým zlepšením by bylo zavedení azylových domů s nízkým prahem, které by závislosti vznikající v kontextu partnerského nebo jiného násilí vnímaly symptomaticky a umožňovaly by bydlení ženám, které aktivně usilují o jejich překonání.

Bezpečnostní plán

Bezpečné bydlení podmiňuje možnosti žen aktivně řešit svoji situaci. Ženy se zásadně na ulici bezpečné necítí. Napadení či jiné problémy jim hrozí ze strany ostatních osob bez přístřeší, ale také organizací a institucí, které by naopak měly zajistit jejich bezpečnost. V obou případech obava z pomsty útočníků brání ženám využít svých možností a proti útočníkům aktivně postupovat trestním oznámením, žalobou, předběžným opatřením či stížností. Bez primárního bezpečí nejsou lidé ohrožení nebo vystavení násilí ochotni nebo schopni obracet se na policii či jiné orgány a instituce.

Bezpečnostní plán s klientkami sestavují sociální pracovníce. Předně dochází k identifikaci a popisu rizik, které ženám hrozí. Současně jsou mapovány možnosti žen zvýšit vlastní bezpečnost. Pracuje se s tématem opuštění násilného partnera a vyhledání bezpečného bydlení, jsou poskytovány informace o právech v trestním řízení, včetně práva na skrytí osobních údajů, je posilována důvěra v policii a městskou policii. Je hledáno řešení ochrany majetku a dokladů, jejichž ztráta je pro ženy zásadním problémem při vstupu do jakéhokoli řízení.

Ženy obvykle zajímají také informace o možnosti fyzické ochrany a možnosti se proti násilí bránit a rovněž o informace související s nutnou obranou a jejím excesivním použitím.

Ostatní zakázky

V rámci kategorie zakázek občanskoprávního řízení je ženám poskytováno poradenství v oblasti rodinného, pracovního a občanského práva a nespécifické dluhové poradenství za předpokladu, že tyto problémy souvisí s ohrožením nebo napadením žen. Zakázka je využívána méně často, stejně jako zakázka zprostředkování psychologické pomoci a zakázka správního řízení.

BARIÉRY PŘÍSTUPU K PRÁVNÍ POMOCI

Lez konstatovat, že ve většině případů nedošlo k vyřešení právních problémů klientek, a to především z toho důvodu, že klientky již sociální pracovnice následně nekontaktovaly a neučinily žádný krok k tomu, aby jejich právní problém mohl být efektivně vyřešen. Důvody, proč tomu tak bylo, můžeme rozřadit do dvou skupin. Do první skupiny spadá strach klientek z pachatele a nedůvěra, strach či předchozí špatné zkušenosti s orgány činnými v trestním řízení. Druhou skupinou důvodů jsou specifické problémy, s nimiž se potýká bezdomovecká klientela.

Strach klientek z pachatele je dále umocněn i jejich životem na ulici a nemožností před pachatelem uniknout. Pachatel velmi často byl nebo v současnosti stále je partnerem klientky, má nebo měl přístup do jejího obydlí nebo na místo, které žena obývá, popřípadě ví, kde klientku vyhledat. Nemožnost klientek dosáhnout na jiné bydlení než bydlení na ulici pak ve výsledku znamená i nemožnost obrany proti násilnému chování partnerů, jestliže je kontaktují. Ženy pak nemohou efektivně využít právní nástroje obrany proti agresivnímu chování partnerů a je jim fakticky upíráno právo na právní pomoc. (Zejména se bude jednat o nemožnost využít institutu vykázaní dle Občanského zákoníku.)

Další bariérou v přístupu žen k právnímu řešení nastalé situace je jejich velká nedůvěra a strach z příslušníků Policie České republiky. Pokud ženy dokázaly překonat strach z pachatele, který je napadl, strach ze samotných policistů však velmi často způsobil, že nedošlo ani např. k pouhému podání trestního oznámení. Ženy nevyjadřovaly jenom svůj strach z policie jako takové, ale bály se s policisty mluvit, obávaly se toho, jakým způsobem se k nim bude vyslychající policista/ka chovat, jak s nimi bude mluvit, zda bude jejich tvrzení bráno vážně, zda nebude znevažováno a v neposlední řadě se bály i toho, že jim policisté nebudou věřit či se rovnou odmítnou jejich podáním zabývat. Při podání vysvětlení naprostá většina žen využila služeb In IUSTITIA, o.p.s. v podobě doprovodu poškozené k podání vysvětlení, ať už doprovázející osoba vystupovala jako důvěrník nebo jako zmocněnec. Přítomnost důvěryhodné osoby u úkonu činěného orgány činnými v trestním řízení přináší ženám větší jistotu a určitý komfort.

S chováním policistů souvisí i nerespektování povinnosti orgánů činných v trestním řízení informovat osoby podávající vysvětlení či svědectví o jejich právech při provádění

úkonů v trestním řízení. Naprostá většina žen, s nimiž jsme pracovali, nebyla řádně informována, jaká práva a možnosti ochrany jim trestní řád nabízí. Ženy si stěžovaly, že je policejní orgán v naprosté většině nevyrozuměl o tom, co se s jejich podáním stalo, nevěděly, že mají možnost využít skrytí údajů o své osobě v protokolu, nevěděly, že mohou být prohlášeny za zvlášť zranitelné oběti se všemi právy, která tento statut přináší. Ženy velmi často nevěděly, že mají právo na právní pomoc při podání vysvětlení, že mají právo být jako poškozené zastoupeny důvěrníkem či zmocněncem. Necháply, zda a jakým způsobem se mohou připojit k trestnímu řízení s náhradou škody. Poměrně rozšířený postup Policie ČR, kdy je klientkám předán list papíru, načež jsou dotázány, zda podávají žádost dle § 55 odst. 1 trestního řádu nebo dle § 158 odst. 2 trestního řádu, aniž by jim příslušný policista řádně vysvětlil, čeho se příslušná zákonná ustanovení týkají, je zcela nedostačující.

Další překážka v přístupu k právní pomoci souvisí se specifickými bezdomoveckými komunitami. Ženy, které se se svými problémy na sociální pracovnice obrací a které právní pomoc potřebují, nelze mimo komunitu kontaktovat a sociální pracovnice nemají možnost ženy znovu vyhledat a navrhnout jim efektivní řešení situace. Ženy také velmi často nemají žádné dokumenty, které s jejich problémy souvisí a vzhledem k neexistenci doručovací adresy jim nelze doručit další podstatné dokumenty (soudy či policii). Jejich možnosti využít opravné prostředky (v jakékoli podobě) jsou proto nezřídka mizivé.

Ženy nejsou schopny nebo nemají možnost plánovat schůzky se sociálními pracovníci. Vzhledem k životu na ulici jsou nuceny řešit aktuální problémy v podobě ubytování, stravování, hygieny, bezpečnosti a zdravotního stavu. Velmi často jsou problémy, které řeší, staršího data a ženy se k nim vrací nahodile a dále je už řešit nechtějí. Pokud jsou právní problémy aktuální, ženy v sobě obvykle najdou motivaci řešit je, avšak tato motivace je následně potlačena nutností řešit jiné, aktuálnější problémy. Ženy se (z různých důvodů, k nimž patří právě i obava o vlastní bezpečnost) velmi často stěhují z jednoho města do druhého. Často také dochází k tomu, že ženy se se svými problémy chtějí pouze svěřit a o jejich právní řešení již nemají zájem (ať už z jakéhokoliv důvodu).

PROBLEMATICKÉ MOMENTY

Prostor určený výlučně pro ženy

Terénní poradna Justýna byla od počátku koncipována jako poradna určená výlučně ženám, reagovali jsme tak na absenci podobného prostoru na celém území hl. m. Prahy. Zejména v prvních měsících fungování poradny jsme se setkali s nepochopením ze strany mužů, kteří se stejně jako mnohé ženy setkávají ve veřejném prostoru s násilím a potřebovali by též využít poradenské služby. To, že jsme od počátku poradnu pojali jako poradnu určenou výlučně ženám, s sebou přineslo i personální nároky – služby byly poskytovány výlučně sociálními pracovníci a advokátkami. Vytvoření výhradně ženského prostoru se ale v dlouhodobé perspektivě vyplatilo a nám se podařilo získat pozornost žen i respekt mužů ke specifickým poradny.

Považujeme vytvoření poradenského prostoru pro ženy za klíčové pro navázání důvěrného vztahu potřebného k úspěšné spolupráci a domníváme se, že v podobě, ve které jsme služby ženám ohroženým a vystaveným násilím nabídly, byly úspěšně čerpány. Na druhou stranu zájem mužů o poradenské služby potvrzuje potřebnost podobné sociální služby zaměřené na odborné sociální a především právní poradenství určené celé skupině osob vystaveným nebo ohroženým násilím a ocitajícím se v překerní bytové situaci bez ohledu na pohlaví.

Bezpečnost sociálních pracovníků

Bezpečnost sociálních pracovníků jsme řešili od počátku existence terénní poradny. Specifikem poradny je skutečnost, že poradenství probíhá v uzavřeném prostoru auta. Ten přináší jednak příležitost pro napadení uvnitř, jednak omezení včasné identifikace vnějšího nebezpečí. Práce v terénu s sebou z podstaty věci nese určitá rizika, na která jsou sociální pracovníci připravováni sérií komunikačních a bezpečnostních školení. Ženy, jež jsou samy vystaveny psychickému nebo fyzickému násilí, mohou nevědomě přebírat násilné vzorce chování. Sociální pracovníci jsou motivováni k tomu, aby jednání žen vždy vnímaly v kontextu obtížné sociální situace, v níž se nacházejí, a zároveň k tomu, aby případné konflikty řešily zásadně komunikačními technikami. Bezpečnostní prioritou je vždy bezpečí sociálních pracovníků a klientek. Během 18 měsíců terénní poradny jsme se setkali pouze se dvěma bezpečnostně rizikovými případy.

Sociální pracovníce jako svědkyně násilí

Sociální pracovníce se při poskytování odborného sociálního poradenství v terénní formě mohou stát svědkyněmi násilí na svých klientkách i dalších lidech. Nezávisle na vlastní vůli se tak mohou stát účastnicemi trestního řízení. Dostávají se do právního a etického dilematu – **porušení či neporušení povinnosti mlčenlivosti**.

Povinnost mlčenlivosti je při výkonu sociální práce uložena přímo zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. V kontextu napadení je pak povinnost mlčenlivosti sociálních pracovníc prolomitelná zásadně pouze klientkou, a to písemně s uvedením rozsahu a účelu (§ 100 odst. 1 zákona o sociálních službách) nebo postupem podle § 8 odst. 5 trestního řádu, tedy rozhodnutím soudu.

V praxi jsme se setkali s dezinterpretací tohoto ustanovení. Sociální pracovníce se staly svědkyněmi napadení klientky před terénní poradnou. Na místě kontaktovaly policii a sdělily jí, že v případě, že to bude k objasnění útoku na klientku nutné a v případě, že s tím bude klientka souhlasit, mohou poskytnout své svědectví. Při pozdějším výslechu jim bylo sděleno, že klientka souhlas prozatím neudělila, sociální pracovníce tedy odmítly svědectví poskytnout. Nemohly by se totiž při jeho poskytnutí vyhnout situaci, kdy by sdělily údaje o klientce. Názor sociálních pracovníc byl podpořen i stanoviskem Ministerstva práce a sociálních věcí. Policie udělila sociálním pracovnícím pořádkovou pokutu ve výši 5.000,- s cílem je k výpovědi donutit. Proti rozhodnutí policie podaly sociální pracovníce stížnost. Rozhodnutí policie bylo potvrzeno soudem. Ten se domnívá, že povinnost mlčenlivosti sociálních pracovníc se týká pouze spolupráce na konkrétní zakázce. Sociální pracovníce mají za to, že útok na klientku takovou zakázkou je a v budoucnu může být předmětem konkrétní spolupráce. Současně se opírají o názor, že soud nemůže využívat donucení k tomu, aby zhojil absenci svého vlastního jednání, tedy skutečnosti, že souhlas s prolomením povinnosti mlčenlivosti sám nevydal, ačkoli jej vydat mohl, pokud měl za to, že je to pro trestní řízení podstatné. V současné době podaly sociální pracovníce proti rozhodnutí soudu ústavní stížnost.

SHRnutí

Právní problémy, které ženy bez domova řeší, jsou velmi závažné, ať už se jedná o sféru trestněprávní či občanskoprávní. Přístup žen k právní pomoci je z výše nastíněných důvodů ztížený až nemožný. Ženy bez domova jsou diskriminovány v přístupu k právní pomoci, přestože k ní fakticky alespoň částečně přístup mají. Nabídnutí bezplatné právní pomoci poskytované právníky či advokáty se, bohužel, jeví jako nedostatečné. Velkou změnu, která by přinesla efektivní řešení právních problémů žen bez domova, by přinesl přístup orgánů činných v trestním řízení a pochopitelně i nabídka stabilnějšího prostředí pro ženy bez domova.

DOPORUČENÍ MÍSTO ZÁVĚRU

- ➔ Zviditelnit téma násilí na ženách bez přístřeší mezi odbornou veřejností
- ➔ Zvýšit povědomí o různých formách násilí u žen samotných
- ➔ Rozšířit kapacity ubytovacích služeb o takové azylové bydlení, které by bylo určeno širšímu okruhu žen ohroženým násilím než pouze vybrané cílové skupině (obětem domácího násilí či ženám - matkám s dětmi)
- ➔ Důsledně využívat předběžná opatření v trestním řízení, a to i v případech žen bez přístřeší
- ➔ Posílit informovanost orgánů činných v trestním řízení o problematice žen bez přístřeší a zaměřit se zejména na posilování dovedností jednat s ženami bez přístřeší jako s rovnocennými svědky
- ➔ Zvýšit finanční a politickou podporu poskytovatelům ambulantních a terénních služeb ženám ohroženým a vystaveným násilím v obtíženě sociální situaci

Literatura

Hradecký, I.

Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor. Profily bezdomovství v České republice.

Praha: neuveden, 2006.

Dostupné online: <http://bit.ly/profil>

Chomová, Z.

Co je sexuální násilí. Úvod do sexuálního násilí.

In Kobová, L., Kutálková, P. Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?

Praha: In IUSTITIA, 2014. s. 15-30.

Dostupné online: <http://bit.ly/sex-nasili>

Kabátová, Š.

Vyražené zuby, zlomeniny. Ochranka na Hlaváku mlátí bezdomovce, varují terénní pracovníci.

Lidovky.cz.

Dostupné online: <http://bit.ly/hlavininadrazi>

Kalibová, K.

Stereotypní představy o „pravém znásilnění“ a důvěryhodnosti poškozené. Trestný čin znásilnění v interpretační praxi českých soudů.

In Kobová, L., Kutálková, P. Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?

Praha: In IUSTITIA, 2014. s. 53-74.

Dostupné online: <http://bit.ly/sex-nasili>

Kobová, L., Kutálková, P.

Sexuální násilí. Proč se nikdo neptá?

Praha: In IUSTITIA, 2014.

Dostupné online: <http://bit.ly/sex-nasili>

Obsah

ÚVOD A SHRNU TÍ	1
METODOLOGIE A STRUKTURA	2
TYPOLOGIE PROBLÉMU	3
Ohrožení života a zdraví	3
Sexuální a partnerské násilí	5
Dluhy	6
Krádeže, podvody a vykořisťování	7
Násilí z nenávis ti	9
SPOLUPRÁCE S ŽENAMI OHROŽENÝMI NÁSILÍM	10
Trestní řízení	10
Bydlení	12
Bezpečnostní plán	13
Ostatní zakázky	13
BARIÉRY PŘÍSTUPU K PRÁVNÍ POMOCI	14
PROBLEMATICKÉ MOMENTY	16
Prostor určený výlučně pro ženy	16
Bezpečnost sociálních pracovníc	16
Sociální pracovníce jako svědkyně násilí	17
SHRNU TÍ	18
DOPORUČENÍ MÍSTO ZÁVĚRU	18
Literatura	19

